

MUMYALAR

Dr. Selçuk MÜLAYİM
(Arkeolog, Sanat Tarihi Doktoru)

Roma çağına ait bir çocuk mumyası. Alçıdan yapılmış maske ve bunun altındaki kafatasını röntgen tekniği ile aynı filme kaydetmek mümkün olmuştur. (Peter, 39)

Roman ve korku filmlerinin başlıca konularından biri olan mumyalar bize, doğrudan Mısır'ı hatırlatır. Oysa, yalnızca Mısırlılar değil, fakat, Eski ve Ortaçağ boyunca pek çok ulus için ölüleri mumyalamak yaygın bir gelenektir. Mumya uygulamasının teolojik kökeni tam olarak bilinmemekle beraber, ruhun öteki dünyada yaşamını sürdürebilmesi için, bedeninin korunması düşüncesine bağlanabilir. Arkeologların paylaştığı bir kanaate göre, insanoglu çok erken tarihlerde ruhun ölmezliğine inanmış fakat, ruhun vücuttan bağımsız kalabileceğine inanmamıştı, dolayısıyla ne yapıp yapıp "cesedin yok olmasını sağlamak" gerekiyordu. Herşeye rağmen, bazı yönleriyle mumyacılık bugün bile esrarını koruyor.

Mumyalama işlemi, ilke olarak, cesedi kurutup tahnid ederek dış biçiminin korunmasını sağlamaktır. Bu işlemde geçen insan veya hayvan cesedine mumya denir. Mumya kelimesi arapçada balmumu, mum anlamında olup türkçeye buradan geçmiştir. Farsçada ise "içeni bütün hastalıklarından kurtaran ilaç" anlamındadır. Mumya deyiimi işlemin özüyle değil, kimyasıyla ilgili olarak kullanılmaktadır.

Tarihçi Herodotos, Mısır'da bulunduğu sırada (M.Ö. 450) üç ayrı tipte mumyalama gördüğünü yazar. Daha sonra Hellenistik devir tarihçisi Diodoros ve Romalı tarihçi Strabon'da mumyacılıkla ilgili, kısmen doğru ve işe yarar bilgiler vermektedir. Bu kaynaklara göre mumyacılıkta kullanılan başlıca malzeme bitümen (zift, asfalt) dir. Fakat son araştırmalar gösterdi ki iş bununla bitmiyor. Mumyacılıkta kullanılan ecza ve kimyasal karışımları analiz etmek zannedildiğinden çok daha karmaşık bir işti.

Tarihte mumyayı hiç yapmayanlar olduğu gibi, az veya çok mumya yapan sayısız uluslar yaşamıştır. Diğer kültür çevrelerinde de görülmele beraber "mumya" sözünün hemen aklımıza Mısır'ı getirmesi sebepsiz değildir. Mısır'da bu sanatın otuz asırlık bir tarihi vardır. Pek çok arkeolog Mısırlılara mumyanın mucidi, bu tekniğin eşsiz ustaları olarak bakarlar. Gerçekten de

günümüze kalabilmiş mumyaların pek çoğu ve en eskileri Mısır uygarlığının miraslarıdır.

Eski Mısır halkı, ilk zamanlarda, ölülerini çıplak olarak derin olmayan çukurların içine, doğruca kuma gömüyorlardı. Kum mezar içinde sıcak ve kuru hava cesedi atmosfer etkilerinden koruyor, böylece çürüme ve bozulma (decomposition) kendiliğinden önlenmiş oluyordu. Doğanın koruduğu bu cesetler, kuşkusuz zaman zaman mezar hırsızları ve defineciler tarafından açıldığı için tahribat önlenemiyordu. Daha sonraları ölüm sonrasında dünyada kişinin kullanacağı eşya ve yiyecekleri içine koyabilmek için daha büyük mezar yapıları inşa edilmeye başlandı. Taş ve ahşap olan bu yapılar, tabii olarak, dış etkileri önleyemediğinden ceset havayla doğrudan temastaydı ve bozulma kaçınılmazdı. Mezar odasının iyi korunamayışı herhalde cesedi koruma fikrini vermiş olmalı ki, cesedi yapay yöntemlerle korumak için yollar aranmaya başlandı.

En eski mumyaların çoğunluğu kral ailesine ait cesetlere uygulanmıştır. Zamanla halk, en alt sınıflar ve gücü yeten herkes mumya yaptırmaya başladı. Daha 4. Sülale Devrinde (MÖ. 2613-2494) vücudun iç organları boşaltılıp, bunlar

Dar-el-Bahri'de bulunmuş olan Mısır tasvirlerinde mumyalama işleminin evreleri.

topluca "Kanopus küpü" adı verilen kaplara konuluyordu (bu küpler Kanopus'da yapıldığı için arkeoloji yayınına bu adla geçmiştir). İç organları boşaltılan vücut, sodyum karbonat, sodyum bikarbonat, demir tuzu, kalsiyum ve silikon karışımı tuzlardan ibaret olan natron ve çürümüş mür otu, çok çeşitli aromatikler, palmiye yağı ve bazı baharatlarla dolduruluyordu. Bu karışıma tarçın, levanta ve günlük (buhur) katıldığını ileri sürenler de vardır.

17. Sülale (MÖ. 1567-1320) den önce yapılan mumyalar özensiz işçilik yüzünden çürümüş, tahrip olmuştur. Muhtemelen bu tarihten sonra beyin de kafatasının içinden çıkarılmaya başlanmıştır. 17.-20. Sülaleler arası dönem (MÖ. 1567-1085) ait Tep şehri nekropolünde bulunan pek çok firavun mumyası zengin bilgiler vermektedir.

21. Sülale (MÖ. 1085-935) zamanında mumyacılık sanatı zirveye ulaşmıştır. Bu en parlak dönemin mumyalama işlemini G. E. Smith şöyle anlatır: Devrin tahnitçileri, karın boşluğu içindeki organları vücudun sol böğür kısmını yarararak boşaltıyorlardı. Beyin de burun deliklerinden, özel aletler sokularak boşaltılıyordu. Boşaltılan organlar bu defa, vücuttan ayrılıp "Kanopus küpü" ne konmuyor, fakat dört parça halinde paketlenip tekrar vücut boşluğundaki yerlerine konuyor. Her organ, miğde, ciğer, böbrek ve barsaklar ayrı paketler halinde sarılıp şahin tanrı Horus'un çocukları; İsis, Neit, Neptis ve Selkis figürinleriyle birlikte tekrar vücut içindeki eski yerlerine iade ediliyordu. Balmumu veya kilden yapılmış olan bu ilâhlar, uyanış gününe kadar organlara bekçilik ediyor. Kalp, heyecan ve duyguların toplandığı merkez olarak yerinden çıkartılmazdı. Sanduka içine yatırılan cesetin yanına ayrıca günlük eşyalarından birkaçı ve bazı dini metinler de bırakılmaktadı. Böğürde açılmış olan yarık balmumu veya metalden bir "sembolik göz" le kapatılırdı. Vücuda daha canlı bir görünüm vermek üzere deri altına çamur doldurulur, şekli düzeltilir ve göz deliklerine yapma gözler yerleştirilirdi. Ölü artık her şeyiyle yeni bir hayata hazırdr.

Tahnit edilmiş vücut okr boyası ile (erkekler kırmızı ve kadınlar sarı renk) olmak üzere boyanır bundan sonra uzun ve zor bir iş olan bandajlamaya geçilirdi. Vücut tepeden tırnağa bez şeritlerle sarıldıktan sonra mumyalama işlemi sona erer, bundan sonra mumya bir sandukaya yatırılırdı. İnsan vücuduna benzeyen sanduka karton, ahşap, taş hatta altından yapılırdı. İşi biten mumya sandukası mühürlenir, üstüne ünvan ve adı yazılı olarak ölünün ailesine teslim edilirdi. Mumyaların çoğu mezar odasında dik (hayatta olduğu gibi) dururdu. Firavun mumyaları ise bir piramit içindeki taş lahitlere yatırılıyordu. Böylece yüce firavunun ruhsuz bedeni kötü niyetli kişilerin ulaşamayacağı kadar karmaşık ve tehlikeli bir sistemin bir köşesine saklanıyordu. Ölüm gününden mezara kadar süren mumyalama işlemi 70 gün alırdı.

Mumyalama işlemi. 20.-30. Sülaleler arası dönemde (MÖ. 935-730) tam uygulanırken, 26. Sülale (MÖ. 664-525) döneminde bazı eksiklerle ve biraz da dikkatsizce uygulanmıştır; yüz üzerine artık yapay gözler konmaz, iç organlar eski yerlerine değil, fakat paket halinde iki bacak arasına yahut da "Kanopus küpü" ne yerleştirilirdi.

Geç devirlerde, pitolemayoslar (MÖ. 332-30) döneminde mumyalama işleminde natron yerine reçine kullanılmaya başlanmıştır. Artık erimiş haldeki reçine böğür yarığı ve burun deliklerinden bütün vücuda akıtılıyordu. Zamanla herşey daha da dikkatsizce yapılmaya başlandı, dış görünüş ve sarılgar önem kazandı. Roma çağında sanduka üzerine çizilen çehre renkli ve ölüye çok benzeyen gerçekçi bir portre sanatına sahne oluyordu. Mısır'da insandan başka, Apis öküzü, kedi, şahin ve timsah gibi kutsal hayvanların da mumyalandığı görülüyor, bu adet Romalılarda da vardır.

Mumyacılık, Mısır'da MÖ. 3. Yüzyılda yaygınlığını kaybeder fakat, Hristiyan Koptlar kaba da olsa MS. 640 yılındaki Arap istilasına kadar bu geleneği sürdürürler. Hristiyanlık ilk yıllarında mumyacılığa çok önem vermiş fakat, zamanla bu

işin dini bir anlamı kalmadığını anlamaya başlanmış olacağı tamamen vazgeçilmiştir. Bu dönemde mumya yapılırsa bile sanduka içine sahte (oyuncak) bir mumya konuyor ve sanduka üstüne ölünün sağlığındaki resmi çiziliyor, kısacası asil iş resamlara düşüyordu.

Mısır mumyacılığı pek yoğun bir bilgi yığınının esrarını saklaması bakımından uzun süre arkeoloji, kimya, farmakoloji, anatomi ve nekroloji bilimlerini meşgul etmiştir. Bu işlemde kullanılan bir kısım ecza kimya bilimi tarafından hâlâ bilinmiyor. Mumyaları histolojik açıdan inceleyen Ruffer M. A. (1921) ve Sandison A. T. (1963) önemli bilgiler elde ettiler. Mumyalar pek çok yönden incelenirken sandukanın kapağı açılıyor, sargılar çözülüyor ve bu arada pek çok tahribat (elde olmadan) yapılıyordu. Mumyaların esrarına ilk güçlü ışığı tutan Sir Grafton Elliot Smith (1871-1937) dir. O, mumyaları tıp biliminin ışığı altında inceleyen bir fizikçi olarak çalışmış, bu iş için X ışınlarını kullanmıştır. Böylece, mumya sandukasının kapağını bile kaldırmadan, mumyanın röntgen filmi çekiliyor, iskelet yapısı, cinsiyeti ve ölü eşyaları hakkında çok zengin bilgiler elde etmek mümkün oluyordu. X ışınlarının keşfinin hemen ertesinde W. M. F. Petrie bazı mumyaların ayak ve bacak radyografilerini çekti, daha 1937 de başlayan bu yaklaşık bugün bütün hızıyla sürmektedir.

Mumya Mısır'a özgü bir gelenek değildir; çok uzaklarda, Asya'nın uçsuz bucaksız doğasında yaşayan göçebeler de mumya yapmışlardır. Tarihçi Herodotos Karadenizin kuzeyinde oturan İskitlerin ölü gömme adetlerini şöyle anlatır: Bir İskit başbuğunun ölümünden sonra, hemen bulunduğu yerde döktöke bir çukur açılırdı. Bu arada ölünün karnı kesilir ve iç organları boşaltıldıktan sonra boşluk, karışık dövülen birçok bitki çeşitleri ve bazı kokulu ağaç tohumlarıyla doldurulup dikilir. Sonra cesedin her yanı ince bir kum tabakasıyla kaplanırdı. Mumyalanan ceset daha sonra altın, gümüş veya deri süslerle kaplı bir sandukaya eşyaları ve süsleriyle birlikte yerleştirilip, mezara indirilirdi. Bu gelenek MÖ. 5. yüzyılda geniş Avrasya coğrafyasında yaygın olmalı ki yazarın dikkatini çeken bir gözlem olarak yazılarında yer alır.

Bozkırdaki Türk topluluklarının inancına göre, ölümden sonraki hayat, tekrar (Batı'daki bir yerde) yaşanacaktı. bu "ikinci hayat" veya "öbür dünya" inancı onların ölümlerini tahmin etmelerine sebep oluyordu. Hunlar ölümlerini belirli zamanlarda, özellikle ilk ve sonbahar aylarında gömmekteydiler. (Bu, belirli mevsimde gömme geleneği Göktürklerde MS. 7. yüzyıla kadar

sürmüştür.) Ayrıca büyük kurganların inşası da uzun bir zamanı gerektiriyordu. Sonuç olarak ölü mezara konuncaya kadar ve mezar ötesi hayat için cesedi korumak bir zorunluluk halindeydi. Bu işlem yalnızca Beyler için yapılıyor, halktan işlerse genellikle hemen gömülüyordu. Bugün Ortaasya kurganlarından çıkartılan mumyaların çoğu Leningrad Hermitaj Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bu mumyalar bilim adamları tarafından farklı tarihlenmektedir; arkeolog Rudenko MÖ. 5. Yüzyıl, Ghirschman MÖ. 4-3 yüzyıla, tarihlerle E. D. Philips ve A. İnan tarafından MÖ. 3. Yüzyıla tarihlenir. Bu mumyaların antropolojik incelenmesiyle beyaz ırka mensup oldukları, ayrıca mezar eşyalarının stilistik incelenmesinden Türklerin ataları olduğu sonucuna varılmaktadır. Şibe (Altay Dağları)'de bulunan cesetlerin iç organları ve beyni boşaltılmış, 2 numaralı Pazırık (Altay Dağları) kurganındaki erkek ve kadın vücutlarında, boyun arka kısmı sivri bir madeni kalemle açılmış delikten beyin boşaltılmış ve boşalan kafatası içine kokulu otlar, kozalak ve toprak doldurulmuştur. Aynı vücudun çeşitli kısımlarında çürümeyi önlemede kullanılan, sıvı halinde bir ilaç zerkedildiği kabul ediliyor. Bu eczanın niteliğini şimdilik bilemiyoruz. Büyük ihtimalle kaynamış tuz olabilir. Bazen cesetlerde adaleter çıkartılmış olup boşluklar at kılı veya sırmıla dikilmiştir.

Anadolu'da, Selçuklu dönemine ait bazı mumya kalıntılarının görülmesi bu geleneğin uzunca bir süre yaşadığını gösteriyor. İran ve Anadolu'daki bazı kümbetlerin esas mekânından başka bir de yer altında, toprak seviyesinin altında bir oda daha vardır ki bu mekâna "mumyalık" veya grekçeden geçme "kripta" (Krupton; gizli, saklı) adını veriyoruz. Anadolu'da mumyalığı olan pek çok kümbet arasında Kemah'taki Mengüçük Gazi, Kayseri Melik Gazi, Erzurum'da Çifte Minareli Kümbedi, Seyitgazi Eyvan Türbe ve Afyon Kureyş Baba Kümbetlerini sayabiliriz. Kemah'taki kümbetin mumyalığında gerçekten mumyalanmış bir ceset bulunmuştur. Diğerlerinde de iskelet halinde ele geçen buluntular vardır. İslâm dini ölünün alayıpış bir törenle doğrudan toprağa açılan bir mezara gömülmesini emreder. "En iyi mezar en çabuk kaybolanıdır" ana fikriyle özetlenen İslâmın mezar anlayışı mumyacılığa, mezar binasına ve benzeri ölünün cismani varlığını hatırlatacak her şeye karşıdır. Selçuklular Müslüman olmalarına rağmen Sultan, komutan ve beyler için mumya yapmışlardır. Gerçekte dini inançlarıyla çelişir gibi görünen bu gelenek çok eski bir alışkanlığın bir hatırası ve seçkin kişilere duyulan

Tcentmutengebtu'nun mûmya sandukası. Yaklaşık M.Ö. 1000 yılları.
(Medical Radiography and Photography, Vol. 43, Number 2, 1967).

Paris'te bir devlet büyüğü gibi karşılanan Mumya: Firavun Ramses II. İsa'dan 1224 sene önce ölmüştü. Mumyası 3000 yıl herşeye karşı koyabilmişti. Ancak müzedeyken bakteriler tarafından çürümek tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Kurtarılabilmesi için uçakla Paris'e gönderildi. Uzmanlar onu haftalarca röntgen ışınlarına tabi tuttular, ondan sonra da kobalt 60 ışınlarına. Şimdi o tekrar Kahire Milli Müzesindeki yerindedir.

saygının bir belirtisi olarak bir süre daha yaşamıştır.

Ölüm kültürünün insanın iç dünyasında başlıca yeri tuttuğu çağlarda mumyalama bu düşüncenin ayrılmayan bir parçası olarak gereklidir. Dinler tarihi açısından mumyacılık geleneği "ruhun ölmезliđi", "ikinci dünya" gibi kavramların bir sonucudur ve bedenin diriliş gününe kadar bozulmadan korunmasını amaçlar. Anlaşıldığına göre mumyacılık dünyanın farklı bölgelerinde insanoglunun bulduğu bir teknik ve sanat olarak uzun süre yaşamıştır. İnsan öldükten sonra ruhunun yaşadığına ve o ruhun kendi vücudunu aradığına inandıkları için mumya yapılmıştır. Vücudunu bulamayan ruh fezada perişan bir şekilde dolaşmak zorunda kalacaktır. Ruhla vücudu birleştirmek için serveti ve gücü olan her insan mumyalanıyordu. Mumyayla uzun yıllar ilgilenen arkeologların paylaştığı genel kanı bu. Ancak, şeklinden çok az şey kaybederek günümüze kadar gelebilen, ölüyü uzun yolculuğunda koruyan bu tekniğin kimyasal sırrı nedir? Bir çok yönü hâlâ karanlıkta, hâlâ bilinmiyor, belki hiçbir zaman bilinmeyecek.

KAYNAKLAR: Mumyacılık konusuna değışik yönlerden yaklaşan pek çok yayın vardır. Aşağıda kolayca elde edilebilen birkaç elkitabı ve problemin aydınlatılmasında yol açmış bazı etütler yer alıyor.

ARSEVEN, C. E., *Sanat Ansiklopedisi*, III., s. 1474, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966.
BRAY, W., *Penguin Dictionary of Archaeology*, Great Britain, 1972 (2).

COTTRELL, L., *The Concise Encyclopedia of Archaeology*, Hutchinson of London, 1970 (2nd. ed.).

DİYARBEKİRLİ, N., *Hun Sanatı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

GRAY, P. H. K., "Embalmer's Restorations" *J. Egypt. Arch.* 52, 138-140, 1967.

"A Radiographic Skeletal Survey of Ancient Egyptian Mummies". Abridged Proceedings of the fourth European Symposium on Calcified Tissues, Leiden, The Netherlands, March 28-April 1, 1966. *Excerpta Medica International Congress Series*, No: 120, Published by Excerpta Med. Foundation, Amsterdam, The Netherlands, 1966.

HEREDOTUS, *Eutrepe*, Translated by G. Rawlinson, Published by John Murray, London, England, 1858, pp. 139-145.

MOODIE, R. L., *Roentgenologic Studies of Egyptian and Peruvian Mummies*, Published by the Field Museum of Natural History, Chicago, Illinois, 1931.

PETER, H. K., "Radiography of Ancient Egyptian Mummies" *Medical Radiography and Photography*, vol. 43, no. 2, 1967.

RUFFER, M. A., *Studies in the Paleopathology of Egypt*, Edited by R. L. Modie. Published by University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1921, pp. 49-92.

SMITH, G. E., and WOOD-JONES, F., *The Archaeological Survey of Nubia*, Report for 1907-1908, vol. 2, Report on Human Remains, Publishen by National Printing department, Cairo, Egypt, 1910.

● **Alçakgönüllülük güzel şeydir ama, gerçeği söylememek de aptallık olur.**

Boby FISCHER

● **Gözyaşı ile dağıtılmayan keder, diğer organları ağlatabilir.**

Henri MAUDSLEY

● **Politikacı susmasını bilmelidir, sonra düşünmesini bilmelidir ve ancak ondan sonra konuşmalıdır.**

Henri POINCARÉ

● **Demokrasi siyasi partiler olmadan yaşayamaz ama siyasî partiler yüzünden ölebilir de.**

Georges VEDEL